

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію **Корольова Геннадія Олександровича**

«Федеративні проекти у Центрально-Східній Європі: зародження, еволюція та реальна політика (1815-1921 рр.)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – **всесвітня історія**.

Дисертація Корольова Г.О. присвячена актуальній з наукової точки зору проблемі – неупередженому переосмисленню історії федеративних проектів та ідей у Центрально-Східній Європі у XIX - I чверті XX ст., дослідженню їх трансформації від ідеологічних утопій до інструментів реальної політики.

Важливість цього дослідження викликана тим, що зміна сучасної розстановки сил у світі та боротьба за сфери впливу актуалізують нові геополітичні питання – необхідність зміцнення територіальної цілісності України, створення аргументованої протидії будь-яким сепаратистським тенденціям – все це змушує вивчати світовий теоретичний та практичний досвід державного будівництва і, насамперед, сусідніх центрально-європейських держав. Поліетнічний характер сучасної України потребує продуманої етнополітичної концепції щодо повноцінної реалізації прав всіх громадян і, власне, національних меншин у межах держави та моделі державного устрою, яка базована на концепції ефективного розвитку громад на децентралізації влади, в тому числі і як протидії різним, і найперше російським сценаріям дестабілізації внутрішньополітичного життя в Україні.

В українській історії федеративні проекти, концепції та ідеї в політичному, науковому та інтелектуальному сенсі обросли багатьма ідеологічними кліше і міфами, що сприймалися суспільством або як істина в останній інстанції, або заклик до активної політичної боротьби. Така ситуація

викликана відсутністю наукової та суспільної рефлексії щодо федералізму як ідеології та практики у Центрально-Східній Європі, що повсякчас виникали та еволюціонували у середовищі національних рухів на терені нашого історичного субрегіону, що наразі представлений досить успішними країнами-членами Європейського Союзу, куди прагне і Україна.

Дисертація Г.О. Корольова «Федеративні проекти у Центрально-Східній Європі: зародження, еволюція та реальна політика (1815-1921 рр.)» є однією з перших спроб в українській історіографії (загалом історіографії Європи) висвітлити історію федеративної думки в широкому історичному контексті. Саме в цьому найбільша цінність праці та її вагома наукова новизна. Крім того, авторська гіпотеза про те, що федеративні ідеї й проекти спочатку виникали у формі ідеологічної утопії, а під час Першої світової війни та кількох революцій у Центрально-Східній Європі ставали інструментом «реальної політики», справді дозволила йому повною мірою показати їх складну та взаємозалежну історію.

Таким чином, окреслене дисертантом коло проблем переконливо свідчить про актуальність цього дослідження, необхідність історичного та історіографічного аналізу та переосмислення ролі і місця федеративних ідей і проектів насамперед в практиці національно-визвольних рухів в Центрально-Східній Європі, в тому числі і в Україні в XIX – I чверті XX століть.

Визначена автором структура дослідження, яка включає вступ, шість розділів, висновки і список використаних джерел та літератури не викликає зауважень. У вступі автор дисертаційної роботи окреслив науковий апарат дослідження: належним чином сформульовано предмет й об'єкт дослідження, визначено територіальні і хронологічні межі, розкрито його наукову новизну і практичне значення.

У першому розділі дисертації узагальнено стан наукової розробки теми, здійснено джерелознавчий аналіз, досить ґрунтовно окреслено методологічні та

загальнотеоретичні засади дисертаційного дослідження. Проведений дисертантом аналіз архівних джерел, наукової, періодичної літератури й інших джерел за темою дослідження засвідчив, що окреслена проблема не була предметом комплексного дослідження. Аналіз значної кількості наукової літератури дав можливість здобувачу обґрунтувати основні напрями дослідження, які найповніше розкривають його зміст. Автор детально проаналізував історіографію теми, умовно поділивши її на два основні блоки: візію інтелектуалів і політичних діячів та власне наукові студії. Тобто у першому випадку осмислення федеративних проектів опиралося на ідеї Європи, а в другому – федералізм ставав інструментом реальної політики та сприймався як форма політичної системи. Методологічно Корольов Г.О. покликається на підхід кембриджської школи історії понять (К. Скіннер), варшавську школу історії ідей (Л. Колаковський, А. Валіцький), «перехресну історію» та історію «взаємовпливів» (К. Цернак), що дозволило повною мірою висвітлити появу та еволюцію федеративної ідеї. Власне Корольов Г.О. обрав широкий міждисциплінарний підхід як основний і на цій підставі йому вдалося застосувати методологію «перехресної історії», тобто відтворити картину того, що федеративні гасла, проекти та риторика з'являлися як реакція на конкретні політичні та інтелектуальні виклики, не залежно від їх витоків. Характеристика джерельної бази, яка представлена у монографії, відповідає поставленим науковим завданням. Введено до наукового обігу різнопланові джерела, згруповано, обґрунтовано поділ на групи. Найціннішим стало використання архівних документів, значна частина яких використовується вперше, а також опублікованих джерел, які залишалися тривалий час невідомими серед українських дослідників. Проаналізовані документи та матеріали з архівів Відня, Варшави, Києва, Праги та Вільнюса, насамперед, важливі для відтворення взаємовпливів, з одного боку, а з іншого – самодостатності різноманітних федеративних проектів.

У другому розділі розглянуті ідейні джерела федералізму та поява кількох федеративних утопій під впливом наполеонівських війн, польських повстань 1830-1831 рр. та 1863-1864 рр., «Весни народів» 1848-1849 рр. Спочатку автор розглянув витoki федеративних ідей у Центрально-Східній Європі, починаючи від філософії французького Просвітництва та французької й німецької романтичної історіографії до зародження націєтворчих процесів, перетворення націоналізму на ідеологію боротьби проти імперій. Потім на прикладі кількох визначних інтелектуалів та національних діячів (Ф. Палацького, Я. Коллара, С. Сташиця, А. Чарторийського, М. Бакуніна, М. Драгоманова та ін.) показав еволюцію федеративної ідеї, її використання як ідеологічної засади та самостійної концепції.

Третій розділ присвячений феноменові наднаціонального федералізму, який був сформований у Габсбурзькій імперії. Автор розглянув процес її політичної та адміністративної перебудови після «Весни народів», а особливо укладання конституційного компромісу 1867 р. між Австрією та Угорським королівством. Саме ці явища детермінували специфічне тлумачення федеративної ідеї на противагу якої австромарксистки запропонували концепт екстериторіальної автономії (К. Реннер, О. Бауер), а інші впливові угруповання - проекти стосовно розв'язання національного питання (проект «Сполучених штатів Великої Австрії» авторства А. Поповичі).

У четвертому розділі висвітлено розуміння федералізму в Російській імперії. Корольов Г.О. показав як національні та революційні діячі (А. Ледніцький, Я. Поплавський, ідеологи Бунду, М. Грушевський, А. Луцкевич та ін.) використовуючи гасло національної автономії та ідею федералізму зуміли підважити існування імперії Романових шляхом заперечення сутності «всеросійського проекту». Під впливом Першої світової війни у період 1914-1921 рр. вони також пропонували різні проекти відновлення самостійності

власних держав (ідея нової Речі Посполитої, «Сполучені штати між Балтійським та Чорним морями»).

П'ятий розділ присвячений перетворенню федеративної ідеї в інструмент реальної політики в «епоху війн та революцій» (1914-1921 рр.). Автор розглянув сприйняття та використання федеративної риторики польськими елітами (проект «Сполучених штатів Польщі»), а також її перетворення на один з напрямів східної політики та популярність концепції «Міжмор'я». На основі нової джерельної бази Корольов Г.О. представив ідею литовської федерації, Балтійського союзу та федеративного зв'язку з Польщею (В. Каменецький), які повсякчас з'являлися серед польських політиків та дипломатів. На цій основі авторська інтерпретація проектів П. Гіманса про створення спільної союзної державності Польщі і Литви як інструментів реальної політики у міжнародній політиці виглядає справді аргументованою. По суті, така роль федеративної риторичі відводилася серед чеських та словацьких діячів. Власне, тому проект К. Крамаржа про «слов'янську імперію» ілюстрував інакший фундаменталістський стосунок до сутності дипломатії та міжнародних відносин. Автор вірно підкреслив, що ця ідея була федеративною лише за формою, а за змістом імперською. Протилежну візію мав Т. Масарик, який боровся за «Нову Європу» та створював Чехословаччину як «центральноєвропейську Швейцарію». Угорський політик та міністр у справах національностей (1918 р.) О. Ясі намагався у правовій та адміністративній площині впровадити кантональний устрій: Угорщина мала стати «східною Швейцарією». Цей проект мав опертя в ідеї «Дунайської співдружності націй».

Останній розділ розпочинається з важливого спостереження, що угорський випадок багато в чому був схожий з політикою Тимчасового уряду Росії в 1917 р. Власне, тому на думку Корольова Г.О. склалися передумови т. зв. «федеративної пастки» у Східній Європі: йшлося про спроби реінкарнації імперської природи «державних» народів. Тому поява федеративної ідеї серед

тодішніх російських еліт лівого спрямування була скоріше прикриттям задля збереження єдності територій, що належали імперії. Допускалася лише формула надання певного суверенітету, власне фінський, польський та український випадки показали половинчастість такого курсу. Звідси українські спроби проголосити автономію у складі російської демократичної республіки та перебрати ініціативу стосовно федеративної перебудови Росії у вересні 1917 р. Проте з січня 1918 р., після проголошення самостійності Української Народної Республіки, федеративна ідея почала сприйматися як вагомий аргумент у конструюванні національної території та поверненні «історичних земель» (як це сталося під час перемовин із делегаціями Білоруської Народної Республіки у Києві навесні-восени 1918 р.). Власне ухвалення Акта Злуки у 1919 р. у правовому вимірі, з достатньою долею ймовірності, можна оцінити як спробу створити національну державу на конфедеративній основі. Саме, тому ідея витворення великих союзів на терені Східної Європи ще довго осмислювалася українськими (М. Грушевський, О. Ейхельман), білоруськими (А. Луцкевич) та іншими діячами.

Більшовики навпаки використовували федералізм як інструмент реальної політики, починаючи від війни з УНР, проголошення Літбелу та радянських республік. Тобто втілення федеративного ладу як основи майбутньої соціалістичної держави залишалося ідеологічним гаслом та предметом внутрішньопартійних дискусій. Як відомо, тим самим більшовики змогли девальвувати ідею національної держави в вузькому розумінні, захопивши більшу частину українських і білоруських земель.

У підсумку, авторові вдалося витворити величезну і складну мозаїку історії ідеї федералізму, що полонила уми багатьох інтелектуалів та політиків у Центрально-Східній Європі. Він дійшов до висновку, що федеративні проекти виникали як реакція на ситуацію «між Німеччиною і Росією», а вже потім

осмислювалися як певний проект до імплементації, або як ідеологічна маніпуляція.

Загалом Корольову Г.О. вдалося виконати поставлену мету і завдання своєї науково-кваліфікаційної роботи, хоча вона не позбавлена окремих методологічних прорахунків й фактологічних неточностей. У зв'язку з цим хочу звернути увагу на окремі недоліки дисертаційного дослідження та висловити конкретні рекомендації.

1. На нашу думку масив опрацьованих дисертантом джерел і матеріалів дає можливість позиціонувати не лише ті наукові питання та аспекти, які вперше досліджені (у вступі автор досить переконливо окреслює наукову новизну дисертації), але варто було б більше уваги приділити виділенню того, що в досліджуваній проблематиці було поглиблено та набуло подальшого розвитку в історичному та історіографічному вимірах наукової проблеми.

2. На нашу думку не вельми переконливим видається окреслення автором у вступі географічних меж дослідження, позаяк не згадується серед країн, належних до субрегіону Центрально-Східної Європи - Австрія, а, наприклад, у визначених завданнях роботи ставиться питання з'ясування сутності проекту «Сполучених штатів Великої Австрії». Не дається достатнього пояснення виключенню з переліку розглядуваного субрегіону таких балтійських країн як Латвія та Естонія, які, наприклад, були активними учасниками проєктованого 1919-1920 рр. Балто-Чорноморського союзу за участю прибалтійських держав і УНР, що, на нашу думку, в аналітичному плані лише б додало більшої цінності роботи.

3. В цілком ґрунтовному історіографічному огляді проблеми, здійсненому автором у підрозділі 1.1.1, окремі праці не аналізуються, дисертант обмежується лише констатацією факту їх публікації (див., наприклад, сс. 33, 34 дисертації).

4. Змістовний виклад матеріалу підрозділу 5.2 на нашу думку, в частині висвітлення поглядів президента Чехословаччини Т. Масарика, варто було б

доповнити інформацією про його вплив на післявоєнну перебудову Центрально-Східної Європи загалом. Це дозволило б аргументованіше представити трансформацію його ставлення до федералізму та використання федеративної риторики у контексті «реальної політики».

5. Попри те, що одним із завдань дисертації є характеристика впливу федералізму й ідеї національної автономії на українське державотворення 1917-1921 рр. , в роботі відсутній аналіз політичних ідей західноукраїнських діячів (С. Рудницького, О. Лещенка), які у різний час аналізували ідею союзу між Балтикою і Чорним морем та проекти федеративного позиціонування західноукраїнських земель Є.Петрушевича на завершальному етапі українських національно-визвольних змагань цього періоду.

6. Щодо змісту підрозділу 6.2 дисертації, в якому розкриваються українські практики федералізму, на нашу думку, більш детального освітлення потребує перебіг З'їзду народів Росії, який відбувся 8-15 вересня в Києві, з глибоким аналізом обговорюваних питань, що додало б більшої цілісності щодо виокреслення федеративних проектів на постімперських теренах Росії в досліджуваний автором період. Щодо українських практик федералізму також слушним, на нашу думку, було б детальніше розглянути процеси формування Балто-Чорноморського союзу («Східної Антанти») за участі УНР і балтійських держав, в тому числі і перебіг балтійських конференцій 1919-1920 рр., а також формування союзу причорноморських держав на завершальному етапі національно-визвольних змагань (1921 р.), про які лише побіжно згадується дисертантом.

7. В підрозділі 6.3. дисертант досить повно окреслює ідеї українсько-білоруської федерації і ґрунтовно аналізує перебіг подій в українсько-білоруських взаєминах 1918 р., однак свій виклад завершує розглядом пропозиції об'єднання Білорусі й України, що вносилися в жовтні 1918 р. заступником міністра закордонних справ Української Держави О.Ейхельманом,

при цьому висловлюючи сумнів, що це було скоріше власне бачення О.Ейхельмана, а не офіційна позиція українського уряду. Однак, на нашу думку, для правильної відповіді уваги заслуговує той факт, що 5 листопада 1918 р. білоруська делегація в останньому своєму зверненні до українського МЗС все ж зважилася офіційно запропонувати Києву «вступ Білорусі в тісніший державний зв'язок з Україною (на ґрунті спільності митного кордону, об'єднання автономних армій, єдності зовнішньої політики)», передумовою якого мало стати офіційне визнання незалежності БНР Українською Державою (див. ЦДАВО України. – Ф.3696, оп.1, спр.32, ар.14).

8. Досить спірним, якщо зважувати на історію Чехословаччини, виглядає висновок дисертанта, що усі держави в Центрально-Східній Європі, які вистояли до 1939 р., відмовилися від декларованих демократичних цінностей, перетворюючись на диктатури в найрізноманітніших варіаціях (див. с.368 дисертації)

Втім, висловлені зауваження та рекомендації жодним чином не знижують наукової цінності дисертаційної роботи Корольова Г.О. Отримані в процесі дослідження висновки достовірні й містять наукову новизну. Основні наукові результати дисертації відображені в авторських публікаціях профільних видань. Тематично вони охоплюють основні складові предмета дисертаційного дослідження. Зміст автореферату ідентичний основним науковим результатам дисертації.

Встановлено, що дисертація Корольова Г.О. є завершеною працею, у якій уперше теоретично узагальнено і розв'язано важливу наукову проблему, пов'язану з визначенням генези та еволюції федеративних ідей і проектів у Центрально-Східній Європі, які в ХІХ ст. розвивалися як ідеологічні утопії, а на початку ХХ ст., особливо під впливом Першої світової війни, перетворилися на інструмент реальної політики в цьому субрегіоні, а її результати мають важливе значення для історичної науки загалом. В цілому, дисертаційне

дослідження «Федеративні проекти у Центрально-Східній Європі: зародження, еволюція та реальна політика (1815-1921 рр.)», у якому одержано актуальні науково-обґрунтовані результати, носить цілісний характер, має завершену форму і є самостійним. Дисертація повністю відповідає кваліфікаційним вимогам п.п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), а її автор - Корольов Геннадій Олександрович, - заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби

Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

В.М.Матвієнко

ПІДПИС ЗАСВІДОЧУЮ
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР НДЦ
КАРАУЛЬНА Н.В.
14.04.2020

Handwritten signature in blue ink.